

PREVENTÍVNY PROGRAM

PROTI ŠIKANOVANIU

platnosť od 1.10.2023

Vypracovala: Mgr. Emília Karľová, koordinátor vo výchove a vzdelávaní

Podpis: .....

Schválil: RNDr. Jozef Lojan, riaditeľ školy

Podpis: .....

OBSAH

1. Úvod	3
2. Teoretické východiská	4
1.1. Charakteristika šikanovania.....	4
1.2. Štádiá šikanovania	4
1.3. Druhy šikanovania	5
1.4. Aktéri šikanovania – agresori a obeť	6
1.5. Príznaky šikanovania	6
1.6. Príčiny a dôsledky šikanovania.....	7
3. Charakteristika školy	7
4. Program proti šikanovaniu	8
1.1. Ciele programu	8
1.2. Koordinácia preventívnych aktivít.....	8
1.3. Preventívny program proti šikanovaniu.....	9
1.4. Preventívne aktivity v škole.....	9
5. Spolupráca s inštitúciami a dôležité kontakty	13
Zoznam použitej literatúry	14

1. Úvod

Pozícia učiteľa sa vo výchovno-vzdelávacom procese dynamicky mení. Jeho úlohou nie je iba predkladanie nových poznatkov, ale tiež smerovanie žiakov k vytváraniu hodnôt – napr. kognitívnych schopností, rozvoj tvorivých schopností, či schopnosti pružne sa adaptovať na meniace sa podmienky spoločnosti.

Osobnosť učiteľa výrazne ovplyvňuje žiakov, podľa vzťahu k učiteľovi menia svoj prístup nielen k predmetu, ktorý vyučuje, ale formujú aj svoj postoj k rôznym oblastiam života. Ak učitelia dokážu v škole vytvoriť prostredie, ktoré je pokojné a priateľské, zvyšujú tým výkonnosť žiakov, prebúdzajú ich záujem o mimoškolské aktivity. V súlade s humanizáciou a demokratizáciou výchovy a vzdelávania má učiteľ vytvoriť vhodný priestor každému jednotlivcovi.

Jedným z aktuálnych problémov, s ktorým sa učitelia, žiaci a rodičia v školskom prostredí stretávajú, je šikanovanie. Vyskytuje sa už medzi deťmi predškolského veku a u žiakov základných a stredných škôl môže nadobúdať veľmi nebezpečné rozmery. Šikanovanie predstavuje veľmi komplexný problém. Každý z prípadov šikanovania je jedinečný, vyžaduje si špecifický prístup a postup riešenia. Prostredie, v ktorom sa žiak cíti dobre, bezpečne a pohodlne je jedným zo základných predpokladov jeho kvalitného vzdelávania, osobnostného rastu a vytváraniu trvalých hodnôt. Preto je nevyhnutné, aby sa problematike sociálno-patologických javov, predovšetkým ich prevencii, na škole venovala patričná pozornosť.

Predkladaný Preventívny program proti šikanovaniu poskytuje základné teoretické informácie o šikanovaní, navrhuje preventívne opatrenia na jej predchádzanie a predstavuje krízový plán v prípade riešenia už vzniknutých konkrétnych prípadov.

2. Teoretické východiská

1.1. Charakteristika šikanovania

Šikanovanie je jedným zo závažných sociálno-patologických javov v školskom prostredí. Slovo šikanovanie pochádza z francúzskeho *chicane*, čo znamená zlomyseľné obťažovanie, týranie, sužovanie. **Ide o dlhodobé, opakované a úmyselné ubližovanie s cieľom získať prevahu, pričom je charakteristický nepomer síl – obeť je z nejakého dôvodu bezbranná.** Škola ako inštitúcia zabezpečujúca výchovno-vzdelávaciu činnosť je zodpovedná za optimálny rozvoj osobnosti dieťaťa a je povinná predchádzať všetkým náznakom agresivity

Smernica Ministerstva školstva vedy, výskumu a športu SR č. 36/2018 k prevencii a riešeniu šikanovania detí a žiakov v školách a školských zariadeniach charakterizuje šikanovanie ako „správanie žiaka, ktorého úmyslom je ublíženie, ohrozenie alebo zastrasovanie iného žiaka alebo úmyselný spravidla opakovaný útok voči žiakovi alebo skupine žiakov, ktorí sa z rôznych dôvodov nevedia alebo nemôžu účinne brániť.“

1.2. Štádiá šikanovania

Šikanovanie sa neobjavuje zo dňa na deň. Začína nenápadnými prejavmi, ktoré sa postupne stupňujú a môžu vyústiť až do páchania trestnej činnosti agresorom.

1. štádium – zrod ostrakizmu – šikanovanie sa začína ostrakizmom, prejavuje sa ignorovaním, prehliadaním obeť, vylúčením zo skupiny, posmievaním, ohováraním. Ak sa obeť nebráni, šikanovanie sa zosilňuje. V tejto etape ešte viacerí žiaci vyjadrujú nesúhlas so šikanovaním, mnohí majú súcit s obeťou. Zásahy pedagógov sú úspešné.
2. štádium – fyzická agresia a pritvrdzovanie manipulácie - objavuje a stupňuje sa fyzická agresia – strkanie, potkýnanie, odstrkovanie, bitky. Ak sa obeť nebráni, šikanovanie sa zosilňuje. V prípade, že existuje v skupine súdržnosť, kamarátske vzťahy a negatívne postoje k násiliu a ubližovaniu – pokusy o šikanovanie sú neúspešné. Zásahy pedagógov sú úspešné.
3. štádium - kľúčový moment – vytvorenie jadra – k hlavnému agresorovi sa pridávajú ďalší, ktorí postupujú systematicky s cieľom upevňovať svoju moc a vplyv na ostatných

spolužiakov. Tu sa rozhoduje, či počiatočné štádium skončí, alebo prejde do pokročilého. Ak sa nesformuje silná pozitívna podskupina, skupina agresorov bude stupňovať prejavy šikanovania. Je to posledná možnosť úspešne zasiahnuť a rozbiť jadro agresorov.

4. štádium – väčšina prijíma normy – ak sa v triede šikanovanie nerieši a nevzniká silná pozitívna skupina, skupina agresorov pokračuje v šikanovaní a ich normy sú prijaté väčšinou spolužiakov.
5. štádium – totalita alebo dokonalé šikanovanie – nastolenie totalitnej ideológie šikanovania, tzv. štádium vykorisťovania. Žiaci už neprehrádzajú, kto ublížil obeti, bagatelizujú násilie. K tomuto štádiu dochádza bez radikálnej pomoci zvonku.

1.3. Druhy šikanovania

V závislosti na časovom hľadisku rozlišujeme krátkodobé šikanovanie - kedy ide v podstate o uvoľnenie nejakého napätia, napr. dieťa šikanuje preto, lebo sa mu narodil súrodenec, nastalo úmrtie v rodine, rozvod rodičov alebo pociťuje nudu. Dlhodobé šikanovanie obvykle trvá preto, že šikanujúci je napr. zameraný na seba alebo si neverí, je neistý, dospelí mu jeho správanie tolerujú alebo aj sám mohol byť kedysi obeťou, teda šikanovaným.

Šikanovanie sa môže prejaviť:

- v priamej forme – fyzickými útokmi, urážaním, nadávkami, posmechom, zosmiešňovaním, zavražďovaním, kyberšikanovaním
- v nepriamej forme – prehliadaním, ignorovaním, zámerným vyčleňovaním z kolektívu

Kyberšikanovanie je priama forma šikanovania, pri ktorej ide o zneužitie informačno-komunikačných technológií (telefónu, tabletu, internetu, sociálnych sietí) na úmyselné ohrozenie, ublíženie alebo zavražďovanie, pričom sa často vyskytuje v spojení s inými formami šikanovania.

Typickými znakmi kyberšikanovania sú:

- sociálna prevaha agresora, nie je nutná fyzická prevaha
- agresor vystupuje väčšinou anonymne

- útok nevyžaduje fyzický kontakt agresora a obeť
- agresor spravidla nevidí priamu emocionálnu reakciu obeť na útok
- útoky sú prístupné veľkému množstvu osôb
- útoky môžu trvať dlhšie
- obeť nemusí o napadnutí dlhšiu dobu vedieť
- obeť nemusí byť schopná identifikovať agresora

1.4. Aktéri šikanovania – agresori a obeť

Odborná literatúra uvádza 3 typy agresorov – iniciátorov šikanovania:

1. typ agresora – hrubý, primitívny, s narušeným vzťahom k autorite. Šikanuje tvrdo a vyžaduje absolútnu poslušnosť, šikanovanie používa cielene na zastrašovanie ostatných. V jeho rodine sa často vyskytuje agresia zo strany rodičov.
2. typ agresora – slušný, kultivovaný, úzkostlivý jedinec so sadistickými tendenciami. V rodinnej výchove sa uplatňuje náročný prístup bez lásky.
3. typ agresora – optimistický typ s veľkou sebadôverou, obľúbený a vplyvný. Šikanuje pre pobavenie seba aj ostatných. V rodine často absentujú mravné, duchovné a citové hodnoty.

Obeťou šikanovania sa môže stať prakticky ktokoľvek. Väčšinou sú to žiaci, ktorí:

- prídu do nového zohratého kolektívu
- vynikajú nad ostatnými vďaka určitej prednosti
- zrelé a vyspelé deti - majú nejaký handicap (telesne slabé, neobratné deti, zdravotne postihnuté deti)

1.5. Príznaky šikanovania

Z rôznych prejavov v správaní sa žiaka môže učiteľ usúdiť, že je šikanovaný:

- žiak je v škole sám, nemá kamarátov

- nerozpráva o tom, čo sa deje v škole, je smutný, depresívny
- náhle sa mu zhorší prospech, je nesústredený, bez záujmu
- má poškodené pomôcky, odev - odreniny a škrabance nevie vysvetliť
- pred príchodom do školy ho bolí hlava alebo brucho
- často chodí k lekárovi, býva často chorý
- do triedy prichádza až s učiteľom, cez prestávku sa pohybuje blízko zborovne
- sám začína šikanovať súrodencov
- odmieta povedať, čo sa stalo, príp. si vymýšľa vysvetlenia

1.6. Príčiny a dôsledky šikanovania

Medzi hlavné príčiny šikanovania patrí:

- tlak kolektívu – od chlapca sa očakáva, aby sa nebál úderu, v prípade potreby ho vedel sám dať
- túžba po moci – pranie ovládať druhého človeka
- motív krutosti – potešenie z utrpenia iných
- zvedavosť – pokus, ako sa šikanovaný bude správať v strachu, bolesti, ponížení
- nuda – túžba po vzrušujúcich zážitkoch

Šikanovanie má nepriaznivé dôsledky predovšetkým na obeť, na jej mentálne a fyzické zdravie ale aj na samotného agresora. Vzniká reálna hrozba, že sa z dieťaťa stane delikvent, ktorý bude mať neustále problémy so zákonom.

3. Charakteristika školy

Cirkevná spojená škola má dve organizačné zložky:

Cirkevná základná škola sv. Cyrila a Metoda vznikla v roku 2001. Súčasťou základnej školy je školský klub detí, školská jedáleň a školské stredisko záujmovej činnosti.

Gymnázium sv. Cyrila a Metoda vzniklo v roku 2003. V súčasnosti ponúka 4-ročné aj 8-ročné štúdium. Prví maturanti opustili brány školy v školskom roku 2010/2011.

O štúdium na škole sa uchádzajú žiaci z celého sninského okresu. Na škole je stanovená funkcia výchovného poradcu a rôznych koordinátorov, vrátane koordinátora prevencie. Škola spolupracuje s poradenskými zariadeniami a taktiež kladie dôraz na rodinnú atmosféru školy.

Školu navštevujú často žiaci, ktorí sú v príbuzenskom vzťahu – súrodenci, bratrance, sesternice. Žiaci rôznych ročníkov sa navzájom poznajú, stretávajú sa v rámci záujmovej činnosti či vo voľnom čase. Učitelia majú k žiakom blízky vzťah, poznajú aj žiakov, ktorých neučia. Práve tieto aspekty školy výrazne prispievajú k zníženému výskytu šikanovania.

4. Program proti šikanovaniu

1.1. Ciele programu

Cieľom preventívneho programu proti šikanovaniu je vytvoriť v škole také prostredie, kde sa žiaci cítia bezpečne, sami sa podieľajú na budovaní priateľských vzťahov, podporujú spoluprácu medzi žiakmi, ale aj medzi žiakmi a učiteľmi a zaujímajú odmietavý postoj k nežiaducemu správaniu.

Škola má zákonom danú zodpovednosť za vytvorenie a udržanie bezpečného prostredia, za ochranu žiakov a ich zdravia a za predchádzanie vzniku akýchkoľvek foriem rizikového správania vrátane šikany. Riaditeľ školy zodpovedá aj za zaistenie bezpečnosti a ochrany zdravia svojich zamestnancov, teda tiež za prevenciu šikany zameranej na učiteľa.

1.2. Koordinácia preventívnych aktivít

Za realizáciu Preventívneho programu a koordináciu preventívnych aktivít na škole zodpovedá koordinátor vo výchove a vzdelávaní Mgr. Emília Karl'ová. Spolupracuje s vedením školy, výchovným poradcom, triednymi učiteľmi a ostatnými pedagogickými a nepedagogickými zamestnancami.

1.3. Preventívny program proti šikanovaniu

Prevenca je v odbornej literatúre najčastejšie definovaná ako predchádzanie nežiaducim javom, obsahuje ochranné opatrenia, ktoré majú pôsobiť pred vznikom patologického asociálneho javu. Prevenca proti šikanovaniu je jednoduchšia a účinnejšia ako samotné riešenie existujúceho šikanovania.

Rozlišujeme tri druhy prevencie šikanovania:

1. Primárna prevencia sa venuje predchádzaniu šikanovania v prostredí, kde sa šikanovanie ešte nevyskytuje. Ide o sústavnú systematickú prácu s celou triedou, o budovanie medziľudských vzťahov.
2. Sekundárna prevencia je zameraná na skupiny, kde sa už miernejšia forma šikanovania vyskytla. Spočíva v zmapovaní situácie (čo sa v triede deje, koľko je obetí, kto je agresor, akým spôsobom dochádza k ubližovaniu a pod.). Práca so skupinou je v tomto prípade nevyhnutná. Pri tejto práci využívame rôzne aktivity, zamerané na rozvoj pozitívnych vzťahov – stmelovacie programy, nastavovanie pravidiel až po prácu s jednotlivcami.
3. Terciárna prevencia je už v kompetencii polície (napr. vyšetrovanie trestného činu ublíženia na zdraví), sociálnych kurátorov či liečebných inštitúcií. Zamiera sa na vyšetrovanie šikanovania, identifikáciu páchatel'ov trestných činov a traumatizovaných obetí a individuálnu prácu s nimi.

1.4. Preventívne aktivity v škole

Primárna prevencia na triednických hodinách:

- na začiatku školského roka organizovať adaptačné dni, zamerané na posilnenie pozitívnych vzťahov v kolektíve
- na začiatku školského roka, predovšetkým v nových triedach, vytvoriť pravidlá triedy (tvoria ich žiaci spolu s triednym učiteľom)

Primárna prevencia vo výučbe:

- je obsahovou náplňou predmetov ako náboženská výchova, občianska náuka; ako obsah prierezových tém je súčasťou všetkých vyučovacích predmetov

- osobnosť každého učiteľa a jeho prístup k žiakom smeruje k posilňovaniu odolnosti žiakov proti spoločensky rizikovým javom
- žiakov vedieme k sebedomiu, správne sebahodnoteniu, stanoveniu si reálnych cieľov v živote, k zvládaniu stresu
- v rámci všetkých vyučovacích predmetov rozvíjame sociálne a komunikačné zručnosti žiakov
- vytvárame podmienky pre priaznivú pracovnú klímu a zdravý pracovný režim žiakov a učiteľov, optimalizujeme vzťahy medzi učiteľmi a žiakmi

Primárna prevencia v školských a mimoškolských činnostiach:

- primárna prevencia je súčasťou všetkých aktivít žiakov, zameraných na rozvíjanie pozitívnej klímy a posilnenie medziľudských vzťahov
- na škole ju realizujeme v rámci krúžkovej činnosti, zapojením sa do rôznych projektov (napr. Erasmus +, projekty platformy eTwinning), organizovaním akcií na školskej úrovni (rôzne workshopy, projektové a zážitkové vyučovanie, exkurzie, výlety, školské akcie – imatrikulácia, deň študentstva, školský ples, športové dni a pod.)
- spoluprácou pedagogických zamestnancov s koordinátorom zdravého životného štýlu vedieme žiakov k zdravému životnému štýlu.

Preventívne aktivity proti šikanovaniu sú uvedené aj v Pláne koordinátora vo výchove a vzdelávaní:

Spolupráca s rodičmi

Rodičia sú s programom prevencie a riešením šikanovania v škole oboznámení prostredníctvom webovej stránky školy. Počas stretnutí s rodičmi na rodičovských združeníach triedny učiteľ oboznámi zákonných zástupcov s možnosťou kontaktovať rôzne inštitúcie nápomocné v prípade riešenia šikanovania. Ak zákonný zástupca žiada školu o pomoc, pedagóg nezľahčuje situáciu, rodiča vypočuje a situáciu rieši po porade s vedením školy. V prípade výskytu šikanovania v triede sa s výsledkom šetrenia oboznamujú aj ostatní rodičia prostredníctvom triedneho učiteľa.

Postup riešenia šikanovania

Vyšetrovanie šikanovania býva veľmi ťažké a náročné. Aby bol boj proti šikanovaniu úspešný, je potrebné doň zapojiť nielen školu, ale aj odborných zamestnancov ako sociálneho pedagóga alebo výchovného poradcu. Nemenej dôležitá je aj spolupráca s pedagogicko – psychologickými poradňami, centrami výchovnej a psychologickéj prevencie. Pri podozrení na šikanovanie je dôležité ihneď upozorniť odborných zamestnancov a spoločne s nimi sa dohodnúť na postupe, ktorý by pomohol odhaliť a usvedčiť agresorov a citlivo pracovať s obeťou.

Zodpovednosť školy

- a) Škola zodpovedá za žiakov v čase školského vyučovania a školských akcií v súlade so školským zákonom, Dohovorom o právach dieťaťa a podľa pracovného poriadku školy.
- b) Za povinnosť uvedenú v bode a) sú zodpovední všetci pedagogickí zamestnanci školy, ktorí: realizujú vyučovací proces, vykonávajú pedagogický dozor počas prestávok na chodbách, vykonávajú pedagogický dozor počas školských akcií, vykonávajú pedagogický dozor počas záujmových krúžkov.
- c) Šikanovanie nesmie byť zamestnancami školy v žiadnej miere akceptované. Pedagogický zamestnanec musí šikanovanie medzi žiakmi bez meškania riešiť, a každej jeho obeť poskytnúť okamžitú pomoc. Je povinný ihneď túto skutočnosť oznámiť triednemu učiteľovi agresora a obeť, výchovnému poradcovi, prípadne vedeniu školy.

Systémové aktivity školy v oblasti prevencie:

- a) vytvoriť pozitívnu klímu v škole,
- b) navodiť úzku spoluprácu medzi žiakmi, zamestnancami školy, rodičmi a jasne vymedziť možnosti oznamovať aj zárodky šikanovania (pri zachovaní dôvernosti takýchto oznámení),
- c) vo vnútornom poriadku školy jasne stanoviť pravidlá správania vrátane sankcií za ich porušenie, viesť písomné záznamy o riešení konkrétnych prípadov šikanovania,
- d) zaistiť v súlade s pracovným poriadkom zvýšený dozor pedagogických zamestnancov cez prestávky, pred začiatkom vyučovania, po jeho skončení i v čase mimo vyučovania žiakov a chovancov, a to najmä v priestoroch, kde k šikanovaniu už došlo alebo by k nemu mohlo dochádzať,

- e) oboznámiť pedagogických zamestnancov so systémom školy pre oznamovanie a vyšetrovanie šikanovania, zvyšovať informovanosť pedagogických zamestnancov, organizovať semináre s odborníkmi zaoberajúcimi sa danou problematikou,
- f) informovať pedagogických zamestnancov, žiakov, aj rodičov o tom, čo robiť v prípade, keď sa dozvedia o šikanovaní (napr. umiestniť na prístupné miesto kontakt a telefónne číslo na inštitúcie, ktoré sa problematikou šikanovania zaoberajú),
- g) zabezpečiť vzdelávanie v oblasti prevencie šikanovania najmä triednych učiteľov, koordinátorov prevencie a výchovných poradcov,
- h) spolupracovať s odborníkmi z príslušného centra pedagogicko-psychologickej poradne (ďalej len „CPPPaP“), resp. ďalšími odbornými pracoviskami poradenských a preventívnych služieb v regióne,
- i) v pracovnom poriadku školy vymedziť oznamovaciu povinnosť pre pedagogických aj nepedagogických zamestnancov,
- j) zaangažovať do riešenia a do prevencie šikanovania aj žiacke školské rady.

Postup v prípade zistenia šikanovania Každý pedagogický i nepedagogický zamestnanec je povinný v prípade zistenia šikanovania postupovať nasledovne:

1. Informovať o skutočnosti triedneho učiteľa agresora a obeť, výchovného poradcu a člena vedenia školy.
2. Vyšetrenie prípadu .
3. Pohovor s rodičmi, resp. zákonnými zástupcami agresora a obeť. K pohovoru sa prizve i člen vedenia školy. O pohovore sa spíše zápis.
4. Rozhodnutie riaditeľa školy o ďalšom postupe v súlade so školským poriadkom, pracovným poriadkom školy.

5. Spolupráca s inštitúciami a dôležité kontakty

Adresár zariadení výchovného, psychologického a špeciálno-pedagogického poradenstva: <https://www.minedu.sk/vychovne-psychologicke-a-specialnopedagogicke-poradenstvo-aspecialne-vychovne-zariadenia/>

Ďalšie inštitúcie:

Linka detskej dôvery <https://www.linkadeti.sk> – telefonická a internetová poradňa pre deti a rodičov. Poskytuje pomoc prostredníctvom telefónu (0907 401 749 – pracovné dni od 8:00 do 20:00), e-mailu (odkazy@linkadeti.sk), chatu (pracovný deň od 14:00 do 19:00)

Liga za duševné zdravie Nezábudka <https://dusevnezdravie.sk/>

Poskytuje pomoc prostredníctvom telefónu: 0800 800 566, pre UA: 0800 222 450

IPčko <https://ipcko.sk/> - internetová linka dôvery pre mladých ľudí. Poskytuje pomoc prostredníctvom chatu (nonstop), e-mailu (poradna@ipcko.sk)

Linka detskej istoty <http://www.lidi.sk/>. Poskytuje pomoc prostredníctvom telefónu:

- linka pomoci pre deti a mládež – 116 111
- linka pre hľadané a sexuálne zneužívané deti – 116 000

Poskytuje pomoc prostredníctvom chatu (každý deň od 18:00 do 22:00)
e-mailu (potrebujem@pomoc.sk)

Internetová linka dôvery stalosato.sk <https://www.stalosato.sk/>

Internetová linka dôvery nenormalne.sk <http://nenormalne.sk/>

Dobrá linka <https://dobralinka.sk/>. Psychologická internetová poradňa pre mladých ľudí so zdravotným znevýhodnením. Poskytuje pomoc prostredníctvom chatu (pracovné dni od 15:00 do 20:00), e-mailu (poradna@dobralinka.sk), videoporadenstva (utorok a štvrtok od 15:00 do 20:00)

Zoznam použitej literatúry

1. Čigášová, Z.: Násilie medzi nami – šikanovanie. 2015. Bratislava: MPC. Dostupné online: https://archiv.mpcedu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/13_ops_cigasova_zuzana_-_nasilie_medzi_nami-_sikanovanie.pdf

2. Janková, M.: Prevencia a riešenie šikanovania a kyberšikanovania v základných a stredných školách z pohľadu koordinátorov prevencie. 2020. Bratislava: CVTI SR. Dostupné online: <https://www.minedu.sk/data/att/17683.pdf>

3. Koštrnová, D.: Problematika šikanovania v školskom prostredí. 2014. Bratislava: MPC. Dostupné online:

https://archiv.mpcedu.sk/sites/default/files/publikacie/kostrnova_problematika_sikanovania_v_skolskom_prostredi.pdf

4. Smernica č. 36/2018 k prevencii a riešeniu šikanovania detí a žiakov v školách a školských zariadeniach. Dostupné online:

<https://www.minedu.sk/20471-sk/smernicac-362018-k-prevencii-a-rieseniu-sikanovania-deti-a-ziakov-v-skolach-a-skolskychzariadeniach/>

5. Titková, J.: Program prevencie šikanovania. 2015. Bratislava: MPC. Dostupné online:

https://mpc-edu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/16_oso_titkova_jarmila_-_program_prevecie_sikanovania.pdf